

Kroppens förvandlingar

Hälsa, medicin och kulturell förändring i 1900-talets samhälle¹

AV JONAS FRYKMAN

När den statliga kommittén för utredning av alternativa terapier lades fram 1989 var akupunktur, hawaiiansk tarmrening och psykogymnastik blott tre av två hundra dokumenterade alternativa vägar till hälsa.

Sedan 1960-talet har tillväxten varit explosionsartad. Något som trettio år tidigare sysselsatte omkring femhundra människor och kallades för kvacksalveri hade nu blivit ett, om inte ansett så dock viktigt näringsfång: mer än trettiotusen människor hade sin ordinarie utkomst av alternativt botande (SOU 1989:60).

Kommittén framhöll att framväxten av alternativa terapier inte kunde "ses isolerad från samhällsutvecklingen i övrigt". De ingick ofta i ett avståndstagande från det högteknologiska, urbaniserade samhället — värden som naturnärhet och självhushållning följde ofta med på köpet. Skepsis "mot den etablerade vetenskapsvärlden" var ett ofta återkommande element (SOU: s. 49).

Detta kan alltså läsas som ett av flera tecken på att det moderna samhällets rationella svar på människors problem upplevs som otillräckliga. Det finns en allmän rörelse bort från det alltför bjärt belysta, mot dunklet. I det sena 1900-talet söker sig många till

det mångtydiga, till mysterierna och det gåtfulla. Vem hade trott att gammal folkmedicin, misskrediterad homeopati och österländsk inkarnationsterapi skulle tassa fram i spåren på den vetenskapliga medicinens framsteg?

Den aktuella utvecklingen reser en serie med frågor. En del handlar om varför det finns så många alternativterapier i dag. Vad säger dessa om förändringar i den svenska kulturen och det svenska samhället?

Men än mer intressant är det kanske varför vi blev så överraskade av dem. Hur kan det komma sig att medborgarnas kroppar så alldeles självklart har varit tillgängliga för skolmedicinen? Vad är det som är specifikt för just vårt lands utveckling härvidlag? I grannländer som Danmark, Tyskland och Finland har olika former av alternativa terapier länge haft en starkare ställning. Jag ser alltså den starka bindningen mellan vårdapparaten och medborgarna som vuxit fram under 1900-talet som ett minst lika intressant problem, som förekomsten av nya terapier.

I det följande vill jag använda mig av människors inställning till skolmedicin och alternativa terapier för att få en infallsvinkel till relationen mellan individ och samhälle i Sverige under vårt århundrade.

Mitt enkla grundantagande är att vården under 1900-talet har kommit att få en viktig roll som vägvisare till ett bättre och mer rationellt ordnat liv för den enskilde. Den har på en gång gjort samhället närvarande i den enskildes liv och uppmuntrat till moraliskt ansvarstagande. Jag antar vidare att vården i dag förlorat mycket av denna potential. I stället har dagens intresse för alternativa terapier tillsammans med olika former för fysisk träning och kontroll av den egna kroppen fört upp de fundamentala existentiella och samhällsmoraliska frågorna på dagordningen. Utmaningen av den bestående skolmedicinen — vilken kommer både inifrån och utifrån apparaten — är ett av de mer hoppningivande tecknen på kulturellt nybyggande och social kreativitet i det sena 1900-talets samhälle.

En särskild verklighet

När vården togs upp inom kultur- och samhällsvetenskapliga analyser för ett par decennier sedan var man snar att lyfta fram dess disciplinerande sida. (Alternativmedicinen skulle i så fall kunna tolkas som en frigörelse från det normativa tvång som skolmedicinen rymde.)

Civilisationskritiska analyser i den tidige Michel Foucaults anda pekade mycket övertygande ut vården som en av det moderna samhällets viktigaste dressyrskolor. Liksom i fängelset, på sinnessjukhuset, i skolan och kasernerna skapades här det disciplinerade subjektet, den normale — och i bästa fall lydige — medborgaren (jfr Svensson 1993). Här tillskrevs den sjuke individen en viss diagnos och reducerades till en patient i överensstämmelse med den bestämningen; ständigt övervakad av en stab av läkare, skötare och medpatienter som alla bar den kontrollerande och normerande blicken. Ett modernt och integrerat samhälle kunde,

enligt detta synsätt, inte ens tänkas utan den normerande maktutövning som skedde inom institutioner som dessa. Att det Sverige som så energiskt hyllat idén om "det starka samhället" också hade den bäst utbyggda vårdapparaten kunde då inte vara någon tillfällighet.

Inspirerade av Ivan Illich och andra systemkritiker var det många sjukvårdsdebattörer som talade om *iatrogenes*, såg vården som en apparat som i sig skapade de sjukdomar den utgav sig för att bota. Den gjorde inte folk friska, utan lärde dem att bli patienter — systemet skapade som varje system sina brukare. Ett medicinskt vardagskunande som folk i årtusenden använt för att kurera krämpor och förklara smärta hade nu exproprierats av en allt mäktigare vårdapparat.

Kritiken pekade ut viktiga samband mellan vården och den omgivande kulturen. Men i sin iver att avslöja, blundade den för det kreativa och utopiska i den dåtida skolmedicinen. Den var ingenting som trycktes på en hukande befolkning — många sökte sig till den med en förtröstan som inte bara handlade om sjukdomsbot. Så har t.ex. senare forskning också aktualiserat hur vården har använts som samhällelig lekhage, ett fält där man kunnat pröva nya lösningar för ett framtida Sverige. Sådana demokratiska honnörsbegrepp som frihet och jämlikhet, självkontroll och moraliskt ansvarstagande testades här i relativ frihet.

På det tidiga 1900-talets många tuberkulossjukhus och sanatorier blev t.ex. patienterna behandlade i överensstämmelse med arten av sin sjukdom och drillade i personlig hygien och snygghet. Detta kan med fog ses som dressyr i foucaultsk anda. Därutöver, och kanhända nog så intressant, fungerade sanatorierna som veritabla växthus för litterärt och konstnärligt skapande, som värme-stugor för kärlek och nära vänskapsrelationer, som sociala studerkammare och reli-

giösa andaktsrum. Allt det möjliggjordes av den frihet som växte i dödens närhet, av sjukhusets relativa egalitet och av det manöverutrymme som bereddes på en spelplan som fanns lite vid sidan av det rusande samtidslivet (jfr Häggdahl 1994).

Man kan alltså inte nog betona den samhälleliga och kulturella betydelsen av att vården, såsom den bedrevs på sjukstugor, lasarett eller i privatmottagningar var symboliskt åtskild från sin samtid. Avgränsningen markerades t.ex. genom sjukhusens herrgårds- eller fursteliknande arkitektur, i kårens uttalade skråanda, språkbruk, vita rockar och genom kallats brinnandehängivenhet. Vårdapparaten blev till en rituellt definierad scen ovanför eller utanför samhället. Men den var inte en avskild asyl eller ett isolat i goffmansk mening. Isoleringen behövdes för att man på ett trovärdigt sätt skulle kunna spegla och kommentera vad som försiggick innanför. De frispråkiga kommentarerna blev möjliga just därigenom att man *inte* var djupt involverad. Vården kan alltså med visst fog också ses som försöksfält för det moderna samhället, dess framstegstanke och dess individualism.

Framtidens testanläggning

På 1900-talets tidiga sjukhus kunde man svärta kontrasten emot det gamla förlegade Fattigsverige, där kunde man tro lika fast på en ljusnande framtid som på läkarens bländvita rock. När tidens visionära Sverige-beskrivare ville lyfta fram en åskådlig bild av det utopiska framtidsrike som man nu strävade emot, så hämtade man gärna exempel från just sjukvården; när utländska besökare skulle studera den svenska välfärdsmodellen, tog man dem i första hand till sjukhusen. När Lubbe Nordström 1938 sökte vägvisare ur det gamla Lortsverige till det moderna Villasverige, fann han dem i provinsialläkar-

na. "Förr i världen", skrev han, var prästgårdarna "de naturliga förmedlarna av kultur och civilisation..." Men nu hade läkaren kommit i prästens ställe och läkarbostaden ersatt prästgården som norm och förebild (1938:24f).

Här hyste man nu en stor optimism när det gällde att utrota sjukdomar med hjälp av modern vetenskap och antiseptik. Den utopin var mer konkret än när det gällde att, som i det gamla Sverige visa hän emot ett kommande paradiset, eller i det nya Folkhemmet skapa verklig politisk, social och ekonomisk likställdhet.

Likställdhet var på ett nästan självklart sätt inbyggd i vårdens metod. I vården skulle man ta hand om de dysfunktioner som handikappade kroppen. Kroppar och sjukdomar har den egenheten att i grund och botten vara lika. En portvinstå ser likadan ut på ett kansliråd som på en sjöare. Medan avgrunder fortfarande skilde människor åt som samhällsmedborgare så blev de lika inför vården.

Tanken på likställdhet visade sig oväntat tydligt i anamneser och i resonemanget om sjukt och friskt. Sjukdomar definierades som fel i det biologiska systemet. Det påstoddes råda en direkt kausalitet, ett nästan mekaniskt samband mellan symptomen och den bakomliggande orsaken. "Den ortodoxa medicinens interna specialisering har lett till synen på människokroppen som en samling samverkande organ och apparater, som betraktas individuellt eller i sina funktionella inbördes relationer", säger den italienske psykoanalytikern och sociologen Alberto Melucci i en uppgörelse med den institutionaliserade medicinen (1992:147). Då kan det kanske vara befogat att peka på att den kausala tankemodellen fyllde en viktig uppgift i det samhälle där den skapades. Den var, i överförd bemärkelse, ett försök att inrätta också livet efter rationella principer — den stökiga vardagen och de många olika lev-

"Den tränade ungdomliga kroppen, i all sin nakenhet och solbrända hälsa kom att bli ideal och symbol för framåtskridande." Svenskan Camilla Palazzi tillhörde under 1980-talet världseliten bland muskelbyggande damamatörer. Bild ur Pehr Torell, Body-building och styrkelyft (1986).

nadsöden som fanns utanför sjukhusgrindarna skulle hållas på avstånd.

Att tvingas ta hänsyn till "hela människan", att relatera sjukdomar till individens totala livssituation eller *habitus*, som man talar om i dagens alternativa terapier skulle bara bidragit till att reproducera den ojämlikhet som man ändå visste frodades. Det är först i våra dagar, när vården förlorat sin samhällselig utopiska roll, som individernas hela livssituation skall vägas in i diagnoser och behandlingar.

Den vältränade kroppen

Vården kan alltså ses som ett sätt att s.a.s. bakvägen — och utan direkt avsikt — via kroppen genomföra en viss form av rationalitet och egalitet. Vården var en av de viktigaste lekhangarna där det spelet kunde provas. Det fanns många andra. Vi kan se på sådana fritidssysselsättningar som idrott, fjällvandringar, cykelsemestrar, kanotfärder eller frisksport som nya spännande aktiviteter där människor provade att omskapa sina kroppar, rationalisera livsföringen och lära sig att vara moderna (Ehn, Frykman & Löfgren 1993). Nya mönster för hur man skulle leva sitt vardagsliv skapades inte bara via läkarmottagningar och lasarett, på hälsovårdsnämnderna, i Kungliga Medicinalstyrelsen, och i statliga utredningar.

Ser man på förändringar i människors vardagsliv under förra hälften av 1900-talet är det slående vilken revolutionär betydelse som de många olika nya kroppsliga aktiviteterna och vården av kroppen faktiskt kom att få. Det nya folkhemmet var inte så mycket en intellektuell konstruktion som en förändrad fysisk praktik. Människor formade en framtid samtidigt som de tränade sig själva och rationaliserade livsföringen.

Den tränade ungdomliga kroppen, i all sin nakenhet och solbrända hälsa kom att bli

ideal och symbol för framåtskridande. Så togs t.ex. traditionsarvet från Rom och Hellas upp, förvaltades och omformades av svenska idrottsutövare, gymnaster, scouter och blåvingar. Ja, kroppen kom att stå mer i fokus för kulturen i den kyliga Norden än i det mediterrana Grekland eller Italien. Och det var den tränade, uthålliga kroppen, den som presterade genom förvärvat styrka och seghet som var mest framträdande inom idrottslivet. Härvidlag skilde sig Norden från europeiska länder som England och Frankrike (jfr Mosse 1985). Den uthålliga kroppen var resultatet av en rationaliserad livsföring, konsekvent träning, idogt uppbyggnadsarbete. Medan sporter som fotboll och andra bollspel fordrade talang, artisteri och plötslig briljans, krävde skidåkning, löpning, gymnastik noggranna förberedelser och eliminering av just slump och överraskningar.

Den stora motorn

Rationaliseringen av livet kan å ena sidan ses som en samhällselig dressyr, en frivillig träning till noggrannhet, självkontroll och samordning med andra. Alltså alla de egenskaper som slentrianmässigt brukar sägas utmärka svenskar och andra nordbor. Folkhemmets medborgare kunde erövra en identitet via kroppens hälsa och fysiska prestationsförmåga. Den andra sidan av sådana praktiker var att de samtidigt hade en socialt frigörande kraft.

Det kroppen kunde prestera gick inte att ärva såsom man kunde ärva privilegier och förmögenhet. Hälsa byggde inte på tradition och sedbundna mönster: den måste erövas eller vara medfödd som en kroppens egen adel. Sätillvida handlade intresset för att omskapa kroppen om att tillägna sig en energiskt framåtlutande — modern — fysisk disposition. Det är i det ljuset ingen

slump att de politiskt mest radikala och liberala partierna också var de som engagerade sig starkast i sjuk- och friskvård. Mellan krigstidens många fascistiska ideologier och rörelser hyllade också alla den friska, starka kroppen. Men det gjorde också de socialistiska och kommunistiska. Här rådde en ivrig ideologisk kamp om vem som skulle få rista in sitt särmärke på den frigjorda kroppen. Via upptagenheten av hälsa lärde sig människor en kroppens planekonomi. Vilken var den förmåga kroppen hade? Hur skulle man på bästa sätt utnyttja den? Kroppen var "den stora motorn" och det gällde att på bästa sätt tillgodogöra sig dess energi. Här fanns således en skillnad gentemot tidigare generationers uppfattningar. För att vara modern måste man avstå från den gamla pryda oscarianismen. Pryderiet innebar att man skulle disciplinera kroppen, förvisa känslor och drifter bakom trösklar av skam och skuld. Nu, däremot, skulle man ta till vara all den kraft som fanns tillgänglig.

I folkhemmets kroppsuppfattning kom prydhet att betraktas som ett hinder, stillasittandet som en abnormitet, en hurtig gångart som ett bevis på framåtanda. Den fysiska sofistikeradhet och försjunkenhet, blandad med kroppsligt hemlighetsmakeri och sinnlighet som fanns i de latinska länderna väckte alltid samma förundran i Sverige. Tidigare än något land införde man här sexualhygien och sexualundervisning på skolschemat. Den frigjort, äppelkindade sexualiteten blev från sent 1940-tal och framåt ett av landets internationellt mest uppmärksammade karaktärsdrag. Nog vore det synd, tänkte sig många, att inte utnyttja den drivkraft som sexualiteten kunde ge åt individen, familjen och samhället. Rätt använd kunde den skapa lycka, hälsa och harmoni.

Det är tacksamt att tänka sig hur det svenska *glaset* kom att bli en av folkhemmets viktigaste metaforer. Klarheten och genom-

skinligheten utmärkte tankar, ord och handlingar. Kroppen med dess lustar och drivkrafter skulle bli lika åskådlig, funktionerna lika synliga som om de betraktats genom kristallklart glas. Begär, behov och känslor kunde synliggöras — så kunde även begåvningen, styrkan och prestationsförmågan. Man öppnade sig mot omvärlden genom att sätta in panoramafönster i husen, utbildade och upplyste sig via skolgång med samma självklarhet som man skärmbildade sig för att spåra TBC.

Idrott och friluftsliv tillsammans med vården satte upp nya hälsomål för medborgarna. Kroppens slumrande resurser kom samhället och andra individer till godo. Kroppen var en viktig del i ett emancipatoriskt projekt, i det stora språnget framåt. Kroppens rationalisering kom såtillvida att utgöra en del av en expansiv samhällsutveckling. Genom olika former av dressyr eller socialisation kom dessa aktiviteter att verka som en inskolning i en ny form av medborgerlighet. De hade en socialt integrativ effekt. Samtidigt gav de människor möjligheter att upptäcka sina egna resurser, pröva sina krafter och konstituera nya levnadsomständigheter. Det här var ett slags politik utanför politiken, en frizon där människor relativt ansvarsfritt kunde leka fram nya identiteter och samhället pröva nya bestämmningar av medborgarna i folkhemmet (jfr Frykman 1993). Verksamheten genomströmdes av en enorm entusiasm.

Den kropp som nu skapades var den *utopiska* kroppen, den som kunde repareras, den som uppträdde med indragen mage, den som teg om hur samhället *var* men ropade ut hur det *borde vara*, den som bar löfte om en mycket bättre framtid.

Kulturens förtrollning

Det uppmuntrande löftet som såväl vården som rationaliseringen av livsföringen givit,

har varit att vi går mot en friskare morgondag. 1900-talets mest omhuldade begrepp *hälsa* betecknar egentligen inget tillstånd som man har uppnått, utan ett mål som man skall sträva emot. Hälsa är just ett "borde"-begrepp, ett *rörelse*-begrepp. Det har funnits många vägar till hälsa, många sätt att nalkas utopin.

Sjukvården har hjälpt människor på väg. Vården har förkunnat att reparationer av kroppen, återställandet av hälsan varit en möjlighet. Men i dag talar vården allt mindre om att det verkligen går att etablera det där eftersträvade idealtillståndet. Den säger liknande ting som flera av de nya alternativa terapierna: att den främsta uppgiften är att hjälpa individen acceptera den situation hon befinner sig i. Försoning med den egna kroppen är ett av de återkommande budskapen. Den talar inte i så moraliska termer om hur tillvaron borde vara, utan hur den är.

Alternativa terapier förkunnar stundom detsamma som de flesta etno-medicinska praktiker: att sjukdom inte kan botas utan att hela det system i vilket den ingår förändras. Individen är alltså inte en apparat som går att reparera när den skadats, sjukdom ses inte som självklara symptom på dysfunktioner i organismen. I stället är sjukdomen tecken på grundläggande störning i människans sociala relationer, levnadssätt och självförståelse. Sjukdomen är återigen integrerad med de materiella, sociala och andliga villkoren för mänsklig existens. Botandet tar sikte på att återställa en balans som rubbats, först då kan sjukdomen varaktigt kureras.

Det minskande förtroendet för skolmedicinen och det växande intresset för alternativa terapier är således en antydning om värdet förskjutningar som äger rum i det sena 1900-talets samhälle. Människor söker lösningar bortom en rationalitet som inte längre förmår ge de efterfrågade svaren.

Den senmoderna mystiken, menar Alberto Melucci, vittnar om att människor gett upp hoppet om att finna något mål för sin samhälleliga effektivitet. Allt sådant som vädjar till fantasin, formen, inspirationen, intuitionen får primat framför det målstyrda. Människor strävar efter att sammanföra erfarenheterna på ett plan som ligger bortom det förnuftsstyrda, rationella och därmed också det moderna (jfr Melucci 1992:120). Förtrollningen är tillbaka, medicinens klara blick förmår inte längre inge förtroende och de undanträngda alternativen träder in på scenen. Förvandlingen är märkbar långt utanför medicinens domäner.

Kroppen som behovsobjekt

Den utopiska kroppen har framemot slutet av vårt århundrade ersatts med den *faktiska kroppen*. Kroppen är inte längre något man skall övervinna i ett jagande framåt. Inte något som behöver tas i bruk för arbete eller för att nå samhälleliga positioner. Den har sig själv som mål och behöver inte transcenderas och förbättras för morgondagen. Modernitetens produktiva hurtfriska klarsyn har ersatts av en postmodern fokusering på den skimrande ytan, på det mystiska, överskridande, oväntade och irrationella.

Kroppen kan försjunka i ett omedelbart här och nu, i lustar, i svett, i ansträngning, i sjukdom. De primära processerna — lusten, njutningen, känslan — behöver inte längre tas i bruk och nyttiggöras: de är inte redskap utan blir till mål i sig. Drifter och känslor blir då viktiga erfarenhetsdimensioner och kroppen konstitueras som ett behovsobjekt.

Kroppen har blivit ett av känslspröten mot omvärlden och mot det egna självet. Kroppen används för att estetisera självets framtoning, att uttrycka likhet och sam-

hörighet med andra människor — en samhörighet som blir allt viktigare. Den har blivit en yta på vilken identiteten spelas upp och den har blivit det instrument med vilket människor når fram till en själv-identitet (Giddens 1991:217 ff).

De senaste årens kultur- och samhällsvetenskapliga diskussioner har på olika sätt försökt ringa in den här känslan av uppbrott som vi kan känna igen över hela västerlandet. Visserligen har förändringen varit själva tillståndet i det moderna samhället, men det har varit en förändring som handlar om rastlös aktivitet, om uppbrottet när dagen bräcker. Men nu är morgondagen inte lika hoppingivande. Den är inte första steget på någon särskilt förtröstansfull progression.

Förklaringarna är många och innefattar ett brett register av sociala och ekonomiska bakgrundsfaktorer: tillbakagång i världsekonomin, ofattbart hög arbetslöshet, nedmontering av det omsorgskompetenta välfärds-samhället etc. Men de flesta tecken tyder på att trendbrottet tog sin början långt innan 1990-talets ekonomiska krascher. Tidsandans förändringar var märkbara redan mot slutet av 1960-talet.

Skall man ta ut de historiska svängarna, kan man säga att den utveckling som ägt rum under de trettio år som ligger mellan nuet och 1960-talet bara kan liknas vid en tidigare känd epok, nämligen det moderna genombrottet vid 1700-talets slut och 1800-talets början. Det "post-moderna" eller "sen-moderna" brottet kommer som en avrundning på den epok som nu varat i två hundra år.

Utan att vi behöver fördjupa oss i dessa långa paralleller och diskutera för och emot antagandet, hjälper oss en sådan jämförelse att se de samtida skeendena med stor historisk distans. Kanske kommer framtiden att betrakta detta sekelskifte med samma fascination, som när vi nu i efterhand ser hur det

moderna samhället bröt upp från en feodal för-modernitet.

Uppbrottets retorik

Beskrivningar av 1990-talets Sverige handlar liksom försöken att fånga in det sen- eller postmoderna brottet, merendels om fragmentering och upplösning.

Innan man kan se samtiden mer förbehållslöst måste man nog ta sig igenom ett slags efterhängsen retorik rörande det förträffliga förflutna och det förfärliga samtida. De profeter som talar om kulturskymning och tidens nära förestående undergång har alltid setts som mer ansvarsfyllda än de som helt optimistiskt förkunnat en ljusare morgondag. Särskilt när världen skakat.

I den här välkända retoriken manas det förgångna fram i kontrastrik stabilitet mot samtidens upplösning. Så har t.ex. "den svenska modellen" och livet på 1950- och 1960-talen tilldelats förtjänster som ingen människa i dåtidens samhälle skulle drömt om att behänga det med. Också i brottet mellan det moderna Välfärdssverige och det gamla bondesamhället fanns samma tveksamhet inför framtiden och ängsligt kvarhållande vid det förgångna. Numer är bilden av detta samhälle helt övermålad med människors längtan efter stabilitet och trygghet. Vi kan ett ögonblick dröja vid den för att finna paralleller till samtiden.

Ungefär såhär ser den ut: Förr, när alla levde på landet och var bönder allihop var allt så gammaldags och tryggt. Då rådde den speciella frid hos den enskilde och harmoni i samhället som bara kan finnas när kungen är kung, när kyrkan står mitt i byn, när granne är grannes broder och när vars och ens liv är reglerat av det jämna knäppandet i traditionens säkra urverk. Olycka, sjukdom och död var infogade i den stora kosmologiska helheten där allt fick sin rimliga förkla-

ring. Efter jordelivet väntade himmelsk belöning för den rättfärdige — och hemsk bestraffning för den som inte hunnit sona sina brott. Människan visste att leva i samklang med naturen. Därifrån hämtade hon sina kunskaper och sin läkedom, ur dess rika skafferier tullade hon de djur och växter som ändå blev över.

Helheten splittrades när landet öppnades med järnväg och regelbundna ångbåtssturer, när lanthandeln blev fri, fabriksskorstenarna började bolma, när torpare och drängar började dra på arbetsvandringar dit där lönerna var höga. Omvälvningen upplöste alla fasta värden, förstörde fungerande byar, grannlag och mänskliga nätverk, splittrade familjer, gjorde enskilda människor rotlösa i världen, trolösa i anden, och till rovjägare på varandra och på en värnlös natur.

Mycket i den bilden är sant, mycket ren mytologisk fabrikation. Om vi bara håller oss till chanserna för personlig överlevnad i detta sakta framväxande moderna samhälle måste vi ta avstånd från det mesta av "det gamla trygga" med viss lättnad. Ur rent hälsomässig synpunkt var avskedet från det gamla bondesamhället närmast en succé. Människors levnadsålder förlängdes, deras hälsostatus och fysiska livskvalitet förbättrades dramatiskt.

Karaktäristiskt nog var framstegen störst i de urbaniserade och industrialiserade delarna av Sverige. Där "det gamla bondesamhället" mest ihärdigt bet sig fast dröjde sig också tuberkler, rakitis, magsår och rödsot mest envist kvar. Långt in på 1930-talet var de delar av den svenska landsbygden som ännu inte öppnats för det moderna genombrottet de som hade den högsta kassationsprocenten när det gällde att mönstra beväringar till den allmänna värnplikten. "Kronvraken" var helt enkelt flest i de gamla bondebygderna.

Den nostalgiska bilden av det förgångna dolde för många det nyskapande i det kom-

mande. Moderniteten frigjorde då potentialer hos människor. Brottet med traditionen beredde vägen för nybyggnationen. I dag är det alltså denna dynamiskt omskapande tid som omfattas med nostalgi.

Nybyggande och moralens återkomst

Den allmänna lärdom vi kan dra av att granska den här undergångsretoriken är att den kan få oss att fästa blicken på nybyggandet i varje epok.

I nutiden vimlar det av kritiker som pekar ut alternativterapi, svettisgymnastik, löparslingor, solarier och "gym" för muskelbyggare som tecken på upplösning och kulturens förytligande. De som uttalar sitt anatema över förflackningen i samtiden har alltid lättast att bli trodda. Det förefaller som om det inte bara skulle vara tecken på naivitet utan snudd på intellektuell ohederlighet att visa på framsteg och kreativitet som den andra sidan av myntet.

Vad man riskerar att tappa ur sikte om man faller in i den apokalyptiska traditionen är likheten mellan vad som nu sker och vad som skedde vid olika faser i det moderna projektets genombrott. Nutiden med all sin fascination inför mystiken, sin dragning mot det trolska, upprepar också romantikens tro på det unika i varje människa, dess dyrkan av originaliteten och känslan; dess svärmiska inställning till naturen och dess djupa intresse för historien och det nationella. Då, för länge sedan, användes känslan och dunklet som en viktig potential i sökandet efter nya definitioner av människan, kulturen och samhället.

De alternativa terapierna kan förefalla dunkla och ovetenskapliga ur skolmedicinens synvinkel. Det är för att de handlar om någonting annat, att de är öppningar till självkännedom och kulturkännedom. Om sjukdomssymptomen indikerar ett större

De alternativa terapierna kan förefalla dunkla och ovetenskapliga ur skolmedicinens synvinkel. Men människan visste tidigt att leva i samklang med naturen. Uppfattningen att till och med vanligt vatten kunde förlänga människans levnadsålder, förbättra hennes hälsostatus och fysiska livskvalitet är gammal. Hälso- och ungdomsbrunnar är ett vanligt motiv under århundraden, här i form av ett träsnitt från ca 1500 av Erhardt Schoen.

systemfel är det livsstilen och de existentiella frågorna som förs på tal. Om boten sker genom att ordningen i livet blivit återställd så är det tron på att det går att etablera en sådan ordning som är det som förs på tal. Uppenbarligen kan inte de existerande institutionerna i samhället längre ge sådana svar.

Förekomsten av alternativa terapier i samhället är alltså ett av många tecken på att människor försöker föra upp sina centrala existentiella frågor på dagordningen. En gång kunde den då revolutionerande skolmedicinen utgöra ett alternativ till de problem som fanns i det samhälle som omgav individerna. Den gav vissa svar på hur man skulle leva sitt liv. Den utgjorde ett friskt alternativ till ett hälsovådligt samhälle. Den ortodoxa medicinen har i dag blivit en del av den samhälleliga apparaten; den har förlorat sin möjlighet att fungera som lekage för utopier och alternativ.

Sociologen Anthony Giddens har pekat på att så gott som alla nya sociala rörelser i det sena 1900-talets samhälle — från feminism till miljöengagemang — rymmer något som han kallar för *life-politics* (1991: 223 ff). Det är program som talar om hur människor på ett bättre sätt skall kunna leva ett sunt och riktigt liv i samklang med naturen och den egna kroppen — vanligen i opposition till samhällets etablerade institutioner. De många olika hälsoprogrammen och alternativmedicinska praktikerna är då bara ett av flera uttryck för att många människor tar de existentiella frågorna, "varats" problem, på allvar. De här praktikerna uppmanar till enskilt ansvarstagande och prövande. Att de kan göra det beror på att de ännu inte är koloniserade av "apparaten", att de kan fungera som försöksytor och testanläggningar för framtiden. Det är det som är det hoppgivande, det är det som samtidigt är kontinuiteten bakåt i historien. Det visar också hur kulturell och samhällelig för-

ändring är något som sker på många olika plan samtidigt och det ökar kanske vår nyfikenhet efter att söka där vi allra minst väntar oss att finna sådan förändring.

Den tätande mystiken vari intresset för alternativmedicin är en del, kan förstås ses som en kuriositet, en bornerad postmodern gäspning inför ett *fin de siècle* då man tröttnat på alla de beskäftiga svaren. Men den passar som synes också in i ett övergripande mönster när det gäller hur människor organiserar sin vardag i den nutida kulturen.

Men gäspningen är en bra metafor i ett annat avseende än det bornerade. Varje ärlig gäspning förebådar nämligen övergången till ett annat kroppstillstånd. Någon form av förvandling håller uppenbarligen på att ta form i det slutande seklets sista decennium. Kanske är det ett uppvaknande.

Not

- ¹ Artikeln tar upp några av frågeställningarna inom forskningsprojektet *Kroppens förvandlingar* vid etnologiska institutionen i Lund. Det finansieras sedan juli 1993 av Forskningsrådsnämnden. För tillfället arbetar fil dr Susanne Lundin och fil dr Lynn Åkeson inom ramen för projektet, där de förbereder antologin *Kroppens tid*.

Litteratur

- Ehn, Billy, Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar, 1993. *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Frykman, Jonas, 1992. "I rörelse. Kropp och modernitet i mellankrigstidens Sverige." I: *Kulturella perspektiv*. 1:92.
- Giddens, Anthony, 1991. *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge.
- Häggdal, Eli, 1994. *Lys i mörkret. En etnologisk studie av Rekenes sanatorium*. Hovedfacksuppgave i etnologi. Etno-folkloristisk institut. Universitet i Bergen (under tryckning).
- Nordström, Ludvig, 1938. *Lort-Sverige*. Stockholm: Kooperativa förbundets bokförlag.
- Melucci, Alberto, 1992. *Nomader i nuet. Sociala rörelser och individuella behov i dagens samhälle*. Göteborg.

Mosse, George, 1985. *Nationalism and Sexuality. Middle-Class Morality and Sexual Norms in Modern Europe*. Madison.

Statens Offentliga Utredningar 1989:60. Alternativmedicin 1. Huvudbetänkande från alternativmedicinkommittén. Stockholm: Allmänna förlaget.

Svensson, Birgitta, 1993. *Bortom all ära och redlighet. Om tattarens spel med rättvisan*. Stockholm: Nordiska museets handlingar.

Summary

*The Transformation of the Body
Health, Medicine and Cultural Change
in 20th-Century Society*

Alternative medical practices have expanded rapidly since the late 1960s. In the present article, this is

viewed as one of the many cultural forms through which life-policy questions are brought onto the social and political agenda. It could be regarded as a metasocial commentart, one of the many arenas wherein people attempt to delineate another type of relationship between themselves and society. The emphasis is placed more upon "being" than on "becoming", a tendency which fits in well with the overall debate concerning identity-formation during the late modern era. The article further argues that during the first half of the century, ordinary or "school" medicine bore the Utopian message of a modern welfare society, a society in which there ought not exist any differences based on family, social background or financial status. The much-discussed "medicalization" had in fact much to say about matters such as equality and modernity.

Övers. Stephen Fruitman

